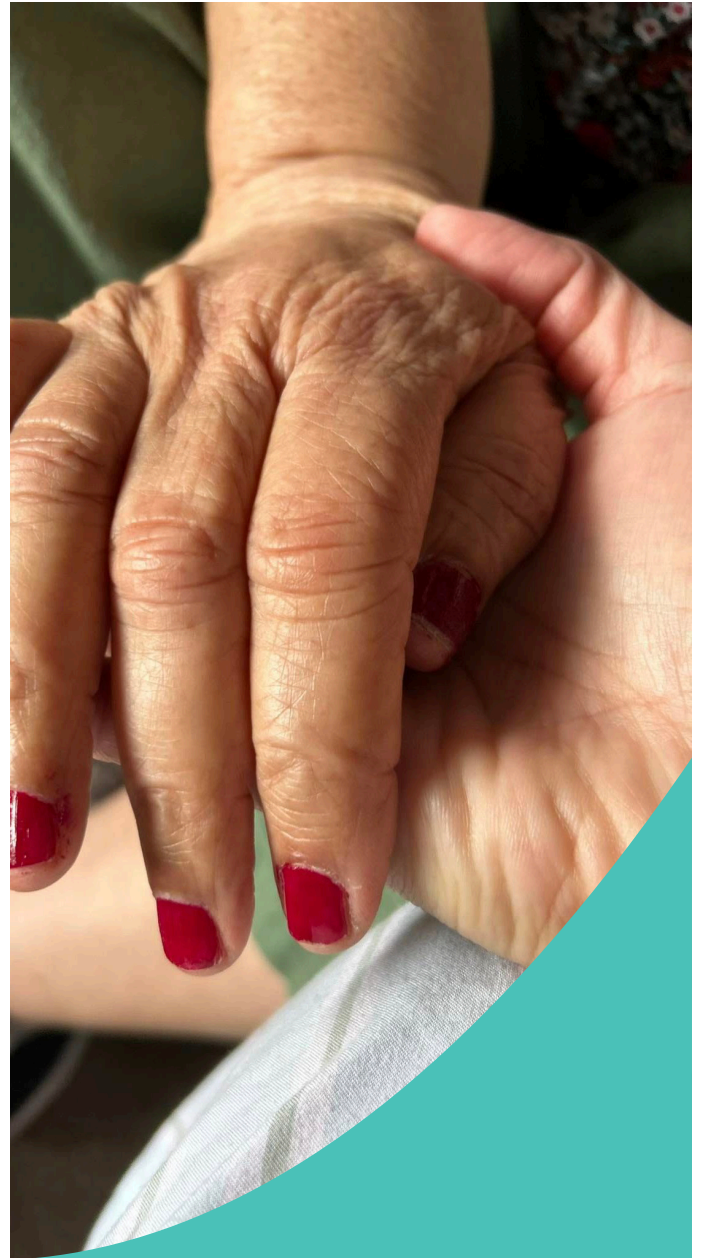

Ko e
fakamatala
fekau'aki mo e

Māngalo

Dementia Mate Wareware

*Ko e ngaahi naunau 'o e Māngalo (Dementia)
'oku mahu'inga ke tau 'ilo ki ai. Ke toe mahino
ange 'a hono 'alunga mo faitokonia 'a kinautolu
'oku mo'ua ai mo honau kau tauhi.*

Ko e hā ‘a e māngalo (dementia)?

Ko e māngalo (dementia) ko ha fokoutua ‘oku akefua ‘ene tupu, ‘a ia ko hono ngaahi faka’ilongá ‘e māmālie ‘ene tupú ‘o faka’au ke kovi ange.

Pea hili ha vaa’i taimi ‘e uesia ai e meimei konga lahi e ngaahi fatongia ‘o e ‘uto. Ko e hā e vave mo e founga ‘oku tutupu ai ‘a e māngaló (dementia) ‘e tefito pe ia ‘i he tokotaha ‘oku mo’ua ai.

Neongo ‘oku kehekehe pe a’usia ‘a e tokotaha kotoa ‘oku mo’ua he māngaló (dementia) kā ‘oku nau tōfuhia he ngaahi faka’ilonga tatau, kau ai e mole

‘a e manatu, mole mo e ivi mafeia ke fakatokanga’i ha kakai pe koloa, mole ‘a e ongo fakafuofua, ‘ikai malava ‘o mahino’i e leá pe fetu’utaki ‘aki e lea, mole ‘a e taukei solova palopalemá mo e mole ‘a e ivi mafeia ke ako hono fai ha ngaahi ngāue ‘oku fo’ou.

‘Oku mahu’inga ke mahino ko e mole ‘a e manatú ‘oku ‘ikai ‘uhinga ia ‘oku mole ai ‘a hoto ngeia (identity). Ko e manatuma’u ki he tupu’anga, ngaahi lavame’a, mánako mo e vā, ‘i he taimi lahi, ‘oku kei puke pe ia he ‘atamaí ‘o toki faka’au ke ‘auhia ‘i he konga kimui ‘o e fokoutua.

Ko hai ‘oku mo’ua ‘i he māngalo?

‘Oku uesia ‘e he māngaló (dementia) ha taha pe ‘i hono tupu’anga, tu’unga faka’atamai mo e tō’onga mo’ui. ‘Oku ‘ikai ko ha konga angamaheni ia e holo ‘a e ta’u, neongo ko e faingamālie ke mo’ua ha taha ‘i he māngaló (dementia) ‘oku ma’olunga ‘i he hoholo ‘a e tangatá ke motu’a ange.

‘Oku ‘ikai ‘uhinga eni ia ko kinautolu kei ta’u iiki - si’i hifo he ta’u 65 - he ‘ikai kenau mo’ua ‘i he māngalo (dementia). ‘Oku ‘i ai e kakai ne nau ‘osi mo’ua pe kimu’a ‘i he māngalo (dementia) tupu mei ha faingata’a’ia fakaesino ne hoko, lavea ki he ‘ulu, pe tukufakaholo ‘i he fāmili.

Ko e māngaló (dementia) ‘oku hoko pe ia, pea ‘i he faka’au ke tau motu’a angé ‘oku malava pe ia ke pehē ne ‘osi ‘i ai pe taimi ne tau fetaulaki ai mo ha taha ‘oku

mo’ua he māngalo (dementia). ‘A ia ko e tali leva ki he fehu’i “ko hai ‘oku mo’ua he māngalo (dementia)?” ko e “Ha taha pe, neongo ‘oku lahi ange ‘ene hokó ‘i he kau toulekeleka”.

Ngaahi fōtunga mo e faka'ilonga 'o e māngalo

'I he hoholo ke motu'a ange tangatá 'oku mahino 'e liliu ai pe mo e tu'unga 'o e ivi, mālohi, matatali, mo e kaukaua 'o e sino. Te tau 'amanaki siotonu ai 'i he ngaahi liliu fufū 'e hoko ki he fakakaukau. Pea ko fē leva e taimi 'e hoko ai e hoholo angamaheni 'a e fakakaukau fakataha mo e ta'ú ko ha fakatupu hoha'a 'oku lahi me'a 'oku hoko?

Ko e toutou fefokifoki'aki 'a e talanoa, tahamu e leá mo e tō'ohi hono fai ha ngāue 'i ha 'atakai fo'ou 'oku 'i loto ia 'i he hala fononga 'o e hoholo angamaheni 'a e ta'ú ke motu'a ange - 'oku fa'a ui ia ko e "a'ua'u e ta'u". Tokolahi e kakai 'oku nau 'i he vaha'a ta'u valungofulu mo hivangofulu

tupú 'e hoko e fanga ki'i liliu ki he 'enau fakakaukau, ka 'e 'ikai uesia ai 'enau ngāue faka'aho angamaheni.

Ka iku 'o fiu feinga ha taha ke ngāue 'i he tu'unga tatau mo ia ne angamaheni ki a'i tupu mei he ngaah liliu 'a e fakakaukau 'e totonu leva ke tau hoha'a mo fai ha me'a ki ai.

'Oku 'i ai pe kulupu ko e falukunga kakai 'oku lava ke toki kamata e ngaahi liliu ki he 'enau fakakaukau 'i he ta'u fāngofulu, nimangofulu mo e ongongofulu tupu - 'oku fa'a tukunoa'i kinautolu koe'uhi ko e 'ikai 'amanaki ha taha 'e hoko ha ngaahi liliu ki he fakakaukau ko 'enau kei iikí.

Ngaahi faka'ilonga tōmu'a 'e 10 'o e Māngalo ke fai ha tokanga ki ai

- ◊ *Liliu fufū taimi-nounou 'a e manatu (Subtle short-term memory changes)*
- ◊ *Faingata'a e pu'aki leá pe fetu'utaki (Difficulty with language or communication)*
- ◊ *Liliu 'i he fakafeangai (Changes in personality)*
- ◊ *Liliu 'i he ongo (Changes in mood)*
- ◊ *Liliu 'i he tō'onga (Changes in behavior)*
- ◊ *Hongeifo (Apathy)*
- ◊ *Faingatā'ia hono mapule'i e faitu'utu'uni (Difficulty with executive functioning)*
- ◊ *Faingatā'ia hono fakakato e tu'utu'uni angamaheni (Difficulty completing normal task)*
- ◊ *Liliu 'i he fehokotaki'aki mo e fekāinga'aki (Changes in co-ordination and spatial awareness)*
- ◊ *Fefāinga'aki ke feangai mo e liliu (Struggling to adapt to change)*

Liliu fufū taimi-nounou ‘a e manatu (Subtle short-term memory changes)

Ko e palopalema ‘o e manatu nounou ‘e lava ke tala ko e kamata ia ke ‘asi e faka’ilonga ‘o e ngaahi kalasi kehekehe ‘o e māngalo (dementia) - tautautefito ki he Māngalo ‘Alasaima (Alzheimer’s Dementia). Ko e ngaahi liliú ‘oku fufū pe ‘ene hoko. Hangē ko ha taha matu’otu’a ‘oku ne kei manatu lelei pe ki he ngaahi me’a ne hoko he kuohilí kae kovi ‘ene manatú ‘a’ana ki he ngaahi me’a ne toki hoko mai ki mui ni. Ni’ihi ‘oku ngalo ia pe na’e tuku ‘i fē ha me’a, ngalo e me’a ia ne totonu ke fai, mo toutou fefokifoki’aki ‘a e talanoa - toutou ‘eke ‘a e fehu’i tata, mo toutou talanoa’i e me’a tata ki ha taha.

Faingata’a e pu’aki leá pe fetu’utaki (Difficulty with language or communication)

‘Oku ‘i ai e kakai ‘e ni’ihi ko e ‘uluaki faka’ilonga ‘o e māngalo (dementia) ko e faingata’a ke fakamatala’i ‘enau fakakaukau pe ngāue’aki ‘a e kupu’i lea totonu. ‘Oku nau faingatā’ia he feinga ke fakamatala’i ha me’a pe fakakaukau’i ha ngaahi fo’i lea kenau lea’aki. Ko e pōtalanoa mo ha taha ‘oku faingatā’ia he leá pe feliuliaki ‘a e fetu’utaki ‘e lava pe ke mātu’aki faingata’a. Ko e fa’ahinga pehe ní tenau fakamama’o mei he ngaahi feohi’angá ke malu’i nautolu mei ha fehālaaki ha’a nau lea ‘i he ha’oha’onga ha kakai tokolahi.

Liliu ‘i he fakafeangai (Changes in personality)

‘Oku malava pe ke te fakatokanga’i ‘a e mafuli ha fakafeangai ‘a ha taha. Hangē ko e liliu mei he angalelei mo angamokomokó ‘o fa’alea mo ta’efaka’apa’apa, fakafekiki pe fakapo’uli vave, mo fakafetau/ faifailoto.

Liliu ‘i he ongo (Changes in mood)

Ko e liliu ‘i he ongó ‘oku toe hoko pe foki ia ‘i he māngalo (dementia). Ni’ihi tenau ‘ilo’i pe ‘oku ‘i ai e ‘ū me’a ‘oku liliu kae ‘ikai lava kenau tuhu’i tonu ‘a e me’a ko ia. Ko e lotomo’uá moe/ pe taililí ‘oku angamaheni ‘ena ‘así ‘i he kei fo’ou ‘a e māngalo (dementia).

Liliu ‘i he tō’onga (Changes in behavior)

Mahalokoetaha’ime’afaingata’a taha eni ‘o e māngalo (dementia) ke mahino’i, fakatou’osi pe kiate la ‘oku mo’ua a’i pea mo kinautolu ‘oku nau nofo. ‘Oku ‘ikai ko ha faka’apē ‘a e tokotaha ko iá ke pehē ‘oku ‘faingatā’ia’. Ko e taimi ‘oku femaliuliaki ai e ‘atamaí ‘oku fa’a feinga e tokotaha ko iá ki ha ngaahi founa ke unga mo fakatonu ki ai hono ‘alunga. ‘E ‘ikai mahu’ingamālie eni ia kia kinautolu ‘oku nau nofo. ‘E ‘i ai e ni’ihi ia tenau mahamāho, faifakamaau, mo tukuaki’i ha fa’ahinga. Ki he ni’ihi ‘e faingata’a ia kia kinautolu ke tukuange pe ta’ofi ha ngāue ‘oku nau fai, pea hangē ‘oku nau fihia pe mo’unofoa he ‘uuni me’a ko iá ka ‘oku ‘ikai mahu’inga’ia ai e tokolahi ia.

Hongeifo (Apathy)

Ko e hongeifó pe taumu’avaleá ko e me’a angamaheni pe ia ‘oku hoko - tautautefito ki he Māngalo Toto (Vascular Dementia). Ka ‘i ai ha taha ‘oku ne ma’u e ngaahi faka’ilonga ko ení ‘oku mole mei ai e laumālie fakamaheni pe feohi mo e kakai, pea hangē ‘oku ne ongo’i tuenoa.

Faingatā’ia hono mapule’i e faitu’utu’uni (Difficulty with executive functioning)

Ko e ngaahi liliu ‘oku hoko ‘i he kongā ki mu’a ‘o e ‘utó (front of the brain) ‘oku malava ke tupu ai e faingata’a ‘a e faitu’utu’uni, solova palopalema, faifakamaau, mo e hokohoko lelei e ngaahi fokotu’utu’u. ‘Oku fa’a ui eni ko e ‘atamai tuai pe ta’epau’ia. ‘Oku ‘ikai lava ‘e he tokotaha ‘oku mo’ua a’i ‘o fakakaukau lelei he taimi ‘oku taulōfu’u ai e faingata’a. Ki he ni’ihi ‘oku toe ‘uhinga ia ki ha taha ‘oku si’isi’i ‘ene ‘ilo ki he me’a ‘oku hoko ki ai.

Faingatā’ia hono fakakato e tu’utu’uni angamaheni (Difficulty completing normal task)

Ka ‘asi mei ha taha ha faka’ilonga ‘oku ivi si’i he fai ‘ene ngaahi ngāue angamaheni faka’ahó ko e faka’ilonga ia ‘oku kamata ke mo’ua ‘i he māngalo (dementia). ‘Oku fa’a kamata eni mei he ‘ene faingatā’ia ‘i hono fai ha ‘ū ngāue lalahi pe kehekehe ke lava. ‘Ikai ko ia pe ka ‘oku kau ai mo ‘ene fefāinga’aki hono

fakakaukau'i pe 'e fēfee'i ha ngāue fo'ou 'oku toe 'oatu ke ne fai pe fakahoko'aki ha founga 'oku kehe ange.

Liliu 'i he fehokotaki'aki mo e fekāinga'aki (Changes in co-ordination and spatial awareness)

Ki he kakai 'e ni'ihi ko e ngaahi liliú 'oku lahi hā fakasino 'ene hoko. 'E malava ke faingatā'a hono fakamatala'i ha ngaahi 'īmisi mo e anga 'enau fekāinga'aki, fakapalanisi mo fakafehokotaki'aki ha ngaahi kaveinga, faingatā'ia 'i hono fakafuofua'i e mama'o mo e oma pe fakafaikehekehe'i e lanu 'o ha 'ū faka'ilonga. Ko e matu'utamaki'anga ia ki he malu e mo'uí ka kei hokohoko atu 'a e faka'uli salote mīsini.

Fefāinga'aki ke feangai mo e liliu (Struggling to adapt to change)

Ka kamata mo'ua ha taha 'i he māngalo (dementia) ko e a'usia 'e fetaulaki mo iá 'e lava ke mātu'aki ta'e'amanekina. Ko e 'uuni me'a ne fakafalala ki ai 'ene mo'uí 'e māmālie pe 'enau liliu, 'ikai ke manatu'i e hingoa 'o e kakaí pe 'ilo honau fofonga, pe manatu'i 'enau fa'a talanoa na'e fai. 'E 'ikai ke ne manatu'i e 'uhinga ne 'alu ai ki falekoloa, pea 'e malava pe ke 'ikai ke ne toe manatu'i

'Ākihehuo
Aotearoa Tongan Health Workers Association

SOCIAL SERVICES **COMMUNITY PARTNERSHIP** **CLINICAL SERVICES** **MENTAL WELLBEING SERVICES**

Lomipeau Social Services **Foheloa** Community Partnerships **Kaiyai** Clinical Services **Tongafuesia** Mental Wellbeing Services

P: +64 9 2766968 | E: info@athwa.org.nz | W: www.athwa.org.nz
25 Princes Street, Otahuhu PO Box 22336, Otahuhu, Auckland 1640

e hala ke foki ai ki 'api. Koe'uhi ko ia, ko kinautolu 'oku kamata mo'ua 'i he māngalo (dementia) 'e malava kenau muimui pe ki ha fo'i halafononga pau pea tupu

ai 'enau ilifia ke 'ahi'ahi fou 'i ha hala fo'ou. Ko e faingatā'ia ke feangai mo e liliú ko e faka'ilonga ia e kamata 'asi 'a e māngalo (dementia).

Fakapapau'i mo 'ilo'i e Māngalo

Ko e hā e me'a teu fai kapau 'oku ou hoha'a fekau'aki mo 'eku mo'ui pe ha taha 'oku ou 'ilo'i? Ko e fihitu'ú pe māngalongaló 'oku 'ikai 'uhinga ia kuo ke mo'ua he māngalo (dementia) pe ko ha taha 'i he fāmilí pe ha taha 'oku ke 'ilo'i. 'Oku 'i ai e ngaahi fokoutua 'oku malava 'o faito'o 'e lava ke ne fakatupunga 'a e ngaahi faka'ilonga 'oku vātatau mo e māngalo (dementia), hangē ko e puke, olatamaki 'o ha faito'o, pe lotomo'ua mo e tailiili.

1. Alea'i hao taimi talatala mo ho'o GP:

- Kole ke sivi kakato ho sino, 'atamai mo e fakafeangai ki he mo'ui
- Lisi e 'uuni me'a 'oku ke hoha'a ki ai kimu'a ho'o taimi talatalá pea vakai ha taha 'oku 'atā ke mo ō ki ai
- 'E malava ke kole 'e he GP ha mataotao ke tokoni ki hono sivi ke 'ilo pe 'oku ke mo'ua he māngalo (dementia)
- 'Oku 'ikai ha sivi pau ia ke ne tala pe 'oku mo'ua ha taha 'i he māngalo (dementia)
- 'Oku toki lava pe ke 'ilo ha taha 'oku mo'ua 'i he māngaló (dementia) 'aki hono fakamavahe'i e 'ū makatu'unga kehe 'oku malava ke ne fakatupu 'a hono ngaahi faka'ilonga. Ko e 'uhinga ia e mahu'inga ai ke fakahoko 'a ho'o sivi mo'ui lelei kakato.

2. Ko hono 'ilo'i kei taimí te ne:

- 'Oatu ai e faingamālie ke ke ma'u e poupu, faito'o mo e fale'i ke tokonia koe ki hono fakatokotoka ho halafononga mo e fokoutua māngalo (dementia) pea

- tūkungamālie foki.
- Fakafaingamālie'i koe ke ke 'inasi mei he faito'o 'e malava ke ne tokonia 'a e ngaahi naunau 'o e māngalo (dementia).
- Fa'u ha fa'unga ma'u'anga tokoni 'oku mālohi 'i hono fakahoko koe mei ho'o toketā ki he **Pacific Dementia Māngalo Services** koe'uhi kae lava ke 'oatu e fakamatala, talatalaifale, nāunau mo e poupu ma'au mo kinautolu 'oku mou nofo.
- Ko koe leva pe te ke fokotu'utu'u, palani mo tokanga'i e toenga ho'o mo'ui. Neongo 'oku 'ikai ha faito'o 'o e māngalo (dementia) 'oku lahi pe ngaahi tokoni 'oku 'atā ke fakahounga'i 'aki e mahu'inga e fiema'u 'a e tokotaha 'oku mo'ua ai, tokangaekina 'ene mo'ui lelei, mo fakatupulekina 'ene mo'ui tau'atāina.

Ko e fa'ahinga 'o e māngalo

Ko e māngalo (dementia) 'oku tupu ia mei he ola 'o e ngaahi liliu 'oku hoko ki he fa'unga 'o e 'uto. 'Oku te'eki 'ilo'i pau 'a e me'a 'oku ne fakatupunga e fa'ahinga kehekehe 'o e māngalo (dementia) pea mo hono ngaahi makatu'unga hangē ko e 'Alasaima (Alzheimer's) pe Māngalo Toto (Vascular Dementia), kae mahalo pe ko ha tupu mei he ngaahi makatu'unga 'oku nau fekaukau'aki.

Mahaki 'Alasaima (Alzheimer's Disease)

Ko e fa'ahinga eni 'o e māngaló (dementia) 'oku lahi taha 'ene hoko, 'a ia 'oku fakafuofua ke 'i he peseti 'e 50-75% e kotoa 'o e fokoutua māngalo

(dementia). 'Oku fakatupunga eni 'e he pela mo e polotini 'oku fetāvani'aki (tangles) 'i he 'uto.

Ko e tupu'anga 'o e mahaki 'Alasaima (Alzheimers) 'oku faingata'a ke tuhu'itonu koe'uhi ko e hamole (subtle) 'ene hoko. Ko e mole 'a e manatú mo e palopalema'ia e tūkunga mahinó 'oku angamaheni pe ke hoko ia kimu'a, neongo 'oku nōmolo pe fakafeangai 'a e kakaí 'i he 'enau feohi 'o a'u ki he iku'anga 'o 'enau fokoutua. Ko 'ene tutupú 'oku māmālie pe mo hamolemole 'ikai tatūtūsia.

'Oku fakafuofua ki he peseti 'e 80% 'o e kakai 'oku mo'ua he 'Alasaima (Alzheimers) 'oku ma'u kinautolu 'e he ngaahi palopalema faka'atamai mo / pe palopalema fakatō'onga, hangē ko e lotomo'ua pe ongo'i hongei'fo 'i he kamata'angá kaepehē ki he 'āvea, ta'emanonga, hēhē'ia pe taumu'avalea 'i he tātāiku'anga.

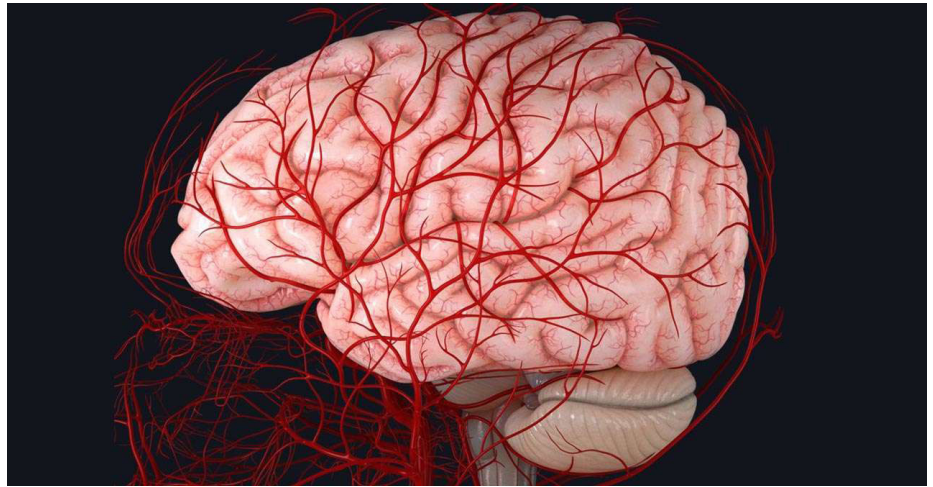
Pea ka fu'u tōtu'a e 'Alasaima (Alzheimers) ko e me'a 'e ala hoko a'í ko e ta'ematu'uaki, fehipakaki, tetetete mo mongamamahi.

Māngalo Toto

(Vascular Dementia)

‘Oku fakatupu e Māngalo Toto (Vascular Dementia) ‘e he maumau e ngaahi kālava toto ki he ‘uto, ‘a ia ‘oku malava ke hoko eni mei he ifi tapaka, toto ma’olunga, suka, pe matolu e ngako ‘i he toto. Ko e fa’ahinga eni ‘o e māngaló (dementia) ‘oku toe ‘iloa pe ko e ‘Atamai Māngalongalo (Neurocognitive Disorder).

‘Oku fakatupu ‘e he māngaló (dementia) e hoholo māmālie ‘a e tokanga, faitu’utu’uni, ako mo e mahino, lea, vakai, moe / pe to’onga mo’ui. ‘I hono fakahoa mo e ngaahi fa’ahinga kehe ‘o e māngaló (dementia) ‘oku

lahi ange ‘ū palopalema ‘oku fekau’aki mo e tokangá moe/pe taukei faitu’utu’uni ‘a e ‘uto (fa’utu’utu’uni, palani mo e tala-tu’utu’uni).

Ko e ivi mafeia ‘o ha taha ‘oku lahi ange ‘ene fetōkaki ‘i he māngalo toto (vascular dementia)

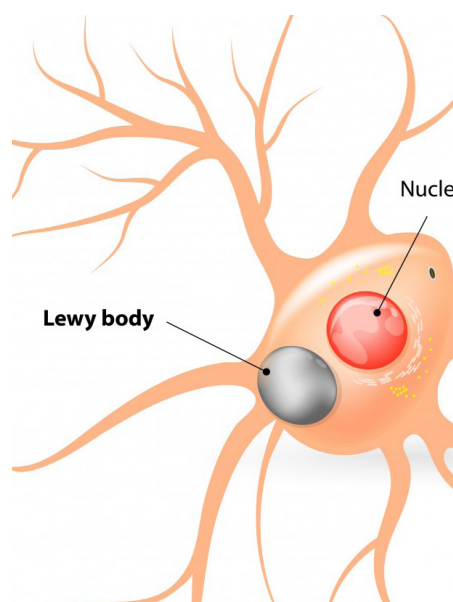
fakahoa ki he mahaki ‘Alasaima (Alzheimers). Ko e halafononga ‘o e fokotuá ‘oku mātu’aki fihitu’u pea ‘e makatu’unga pe ia mei he me’a ‘e fai ke fakalelei ‘aki e fetāfeaki ‘a e toto.

Māngalo LBD

(Lewy Body Dementia)

Ko e māngalo Lewy Body Dementia (LBD) ko ha fa’ahinga ‘o e māngaló (dementia) ‘oku fa’u ‘e he huhu’a polotini Lewy Bodies ‘i he kofukofu ‘o e ‘uto ‘o tupunga mei ai e hōloa mo e mate ‘a e sela neave (nerve cells). Ko e ni’ihi e ngaahi nāunau ‘oku hohoko ma’u pe ‘ene tupú ‘i he LBD kae ‘ikai ko ha toe fa’ahinga kehe ‘o e māngaló (dementia) ko e: ngaahi faka’ilonga ‘o e mahaki Pakinisoni (Parkinson’s disease-like symptoms) hangē ko e tetetete, lue totoho, fakafefeka, lue tōtō’ohi, ngongohe mo e

fehikapaki e fofonga), takalo e sio (sio ki he ‘uuni me’a ‘oku ‘ikai ‘i ai) mo fetōmokosi e lēvolo ‘o e tokangá mo e mata’ā.

Akihehuo
Tongan Health & Social Services - Aotearoa

EMPOWERING OUR COMMUNITY ELDERS

TOKANGAEKINA
E KAUTOULEKELEKA

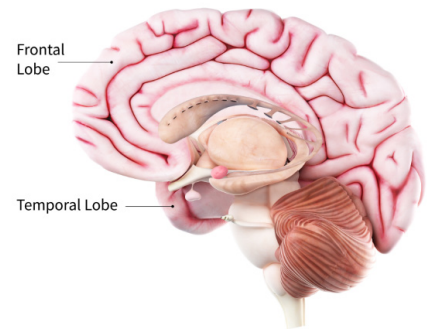
+64 9 276 6968
athwa.org.nz

Māngalo Mu'a-'Uto

(Fronto-temporal Dementia)

Ko e Māngalo Mu'a-'Uto (Fronto-temporal Dementia FTD) ko ha fo'i lea taki 'oku fakamalumu ai ha kulupu 'o e ngaahi fokoutua 'oku nau uesia e konga ki mu'a mo e fa'ahi tempale/manifi 'o e 'uto, pea ko e tupu'anga eni 'o e meimei peseti 'e 5% 'o e ngaahi keisi māngalo (dementia), kae mahalo 'oku toe lahi ange he taimi ni tupu pe mei he

faingata'a ke 'ilo'i fakafaito'o. Ko e konga ki mu'a mo e fa'ahi tempale/manifi 'o e 'uto 'e lava pe ke uesia mei ha fa'ahinga 'o e māngalo (dementia). Fakatātā 'aki e mahaki 'Alasaima (Alzheimers), 'e lava ke kamata ia 'i he konga ki mu'a 'o e 'uto pea ka 'ikai tafe lelei e totó ki he ngaahi fa'ahí 'e lava ke hoko ia 'i he māngalo toto (vascular

dementia). Kaekehe, 'i hono fakalūkufuá 'oku 'i ai e fa'ahinga lalahi 'e tolu 'o e māngalo mu'a-'uto (frontotemporal dementia) 'oku 'ilo'i mo fakapapau'i.

Māngalo Tō'onga-Liuanga Mu'a-'Uto

(Behavioural-variant Frontotemporal Dementia)

'I he fokoutua ko eni 'oku 'i ai e ngaahi liliu 'oku tomu'a hoko 'i he tō'onga, fakafeangai mo e fakahoko fatongia, 'a ia ko e, kovi e faka'uHINGA, fa'utu'utu'uni mo e faitu'utu'uni. Ko e ngaahi liliu 'i he tō'ongá mo e fakafeangai 'e malava ke kau ai e ongo'i hongeiho, ta'emafeia (hangē ko e ta'emakātekina, to'ongamo'ui ta'etaau), mole 'a e ongo'i 'ofá mo e manako feohi. 'Oku malava ke hoko ki he tokotaha 'oku mo'ua he fokoutua ni 'a

e fefokifoki'aki e talanoa, lea pe tuhutuhu ta'eta'e'uhinga. 'Oku liliu 'ene founa kaí pea 'oku ne anga'aki 'a e toutou mono ki hono ngutu ha me'a 'oku ne ma'u. Ko e tokotaha ko iá 'oku 'ikai ke ne mahino'i e palopalemá pea 'oku malava pe ke ne fai ha ngaahi tu'utu'uni faka'iateia pe, pē faitu'utu'uni ki ha ngaahi tu'utu'uni olatamaki fakapa'anga tupu mei he 'ikai sai 'ene fa'utu'utu'uni mo e mole 'a e fakakaukau lelei.

EMPOWERING OUR COMMUNITY ELDERS

TOKANGAEKINA E KAU TOULEKELEKA

Akihehuo
+64 9 276 6968
aihwa.org.nz

Liunga Lea 'o e Māngalo Mu'a-'Uto (Language variants of FTD)

'Oku 'i ai e kalasi lalahi 'e ua 'o e Māngalo Mu'a-'Uto pe FTD 'oku na fakatupu e uesia ki he leá, 'a ia 'oku ui ko e Primary Progressive Aphasia (PPA):

Kalasi 'uluaki ko e liunga pu'aki lea (semantic variant): Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku 'uluaki hā mai hení ko e hoholokovi 'a e lea, 'a ia 'oku 'ikai lava e tokotaha 'oku mo'ua he fokoutuá 'o fa'u lelei 'ene lea, fakahingoa ha me'a, mahino'i mo pu'aki totonu e lea, tautautefito ki he 'ū lea 'oku 'ikai ke ne fa'a ngāue'aki. 'Oku malava pe ke

hala 'ene faka'uhinga'i e leá ka ko e kalamá 'oku kei tonu pe ia. Konga uá ko e liunga ta'epōto'i-lea (Non-fluent variation of primary progressive aphasia): 'I he tu'unga ko ení ko e pu'aki leá 'oku tuai, faingata'a mo motumotu, pea 'oku 'i ai 'ū lea 'e li'aki mo hala hono tu'unga fakakalama. Ko kinautolu 'oku mo'ua he fokoutua ni 'oku malava kenau faingatā'ia hono mahino'i ha ngaahi sētesi lalahi. 'E lava kenau kei ma'u pe pōto'i tohí 'i ha taimi lōloa kae tāheu 'enau sipelá mo e lau.

Māngalo kei tupu

(Younger Onset Dementia)

Ko e māngalo (dementia) 'eni 'oku angamaheni hono tala ko e mahaki 'a e kau toulekeleka. Kaekehe, 'oku fakafuofua ki he peseti 'e 5% 'o e kakai 'oku mo'ua he māngalo (dementia) ko ení 'oku nau ta'u 65 pe si'i hifo; ko e kakai ko ení 'oku ui kinautolu ko e kau "māngalo kei tupu" ("younger onset"), pe taimi 'e ni'ihi 'oku ui ko e māngalo "kamata-tōmu'a" ("early-onset").

Koe'uhi ko e tātaaitaha 'ene hokó 'oku 'ikai fa'a fakatokanga'i e ngaahi faka'ilonga 'o e māngalo (dementia) ko ení 'i he kakai ta'u iiki pe tukuaki'i ia ki ha me'a kehe (hangē ko e hela'ia he fu'u lahi e ngāue, tāvaivaia pe lotomo'ua).

'Ikai ngata ai, 'i he anga e

fakafuofuá ko e kakai 'oku mo'ua he māngalo mu'a-'uto (frontotemporal dementia) 'oku mo'ua lahi ange ai e kau toulekeleka māngalo (dementia).

'Oku fa'a ma'uhala eni ki he puke faka'atamai, 'a ia ko e 'uhinga ia 'e taha 'oku toe toloi ai hono fakapapau'i ha taha 'oku māngalo (dementia).

Tatau ai pe ko e hā ha fa'ahinga māngalo (dementia) 'oku lava pe ke kamata 'i ha ta'u kei si'i. Kaekehe, ko e māngalo mu'a-'utó (frontotemporal dementia) ko e kamata'anga tefito ia 'o e māngalo kei si'i (younger-onset dementia).

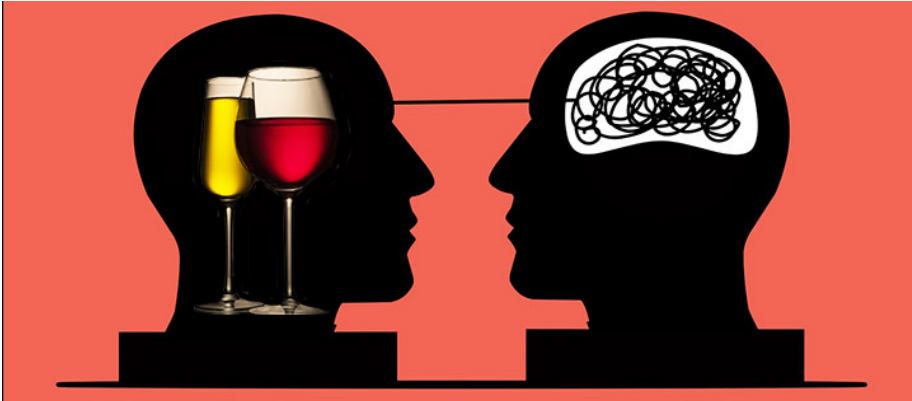
'Oku 'i ai e fa'ahinga 'oku tukufakaholo e māngalo kei tupu (young onset dementia) 'i honau fāmili; ngaahi kalasi 'o e 'Alasaima

(Alzheimers) pe māngalo mu'a-'uto (frontotemporal dementia) 'oku hāhāmolofia 'ene 'así 'oku lava ke mo'ua ai ha taha 'oku 'i he vaha'a ta'u 40 pe 50. Ko e mahaki 'uto hāhāmolofia ko e Huntington's chorea 'oku fa'a tupu mei ai 'a e māngalo kei tupu (younger onset dementia).

Ko e kakai ko ee na'e hoko ha lavea ki honau 'ulú pe mo'ua he fokoutua Down syndrome 'oku lahi ange faingamālie ke ma'u kinautolu 'e he māngalo kei tupu (younger onset dementia). Kaekehe, ko kinautolu 'oku nau hao mei he ngaahi uesia ko ení 'e kei lava pe kenau mo'ua 'i he māngaló (dementia) kimu'a he hokosia honau ta'u 65.

Māngalo 'Olokaholo

(Alcohol Induced Dementia)

'Oku tupu 'a e fa'ahinga māngalo (dementia) ko ení mei he hulutu'a mo fuoloa e inu 'olokaholo. Ko e kakai tangata 'oku 'i he vaha'a ta'u 45 ki he 65 'oku lahi ange faingamālie kenau mo'ua ai 'i he fa'ahinga māngalo (dementia) ko eni, neongo 'e kei lava pe ke hoko 'i he kakai fefiné mo kinautolu 'oku nau 'i he kulupu ta'u kei iiki pe matu'otu'a ange. Neongo 'oku ngali lahi ange inu 'olokaholo 'a e to'u kei iiki ka 'i Nu'usila ni 'oku lahi ange inu ia 'a e kakai lalahi ne nau tupu kimu'a he to'utangata mai kimui ni.

Ko e ngaahi fokoutua faka'atamai fekau'aki mo e 'olokaholó pe Alcohol-related brain disorder (ARBD) 'oku nau kehekehe pe, pea 'e malava pe ia ke foki 'o sai kapau 'e ta'ofi e inu 'olokaholo. Ko e hoholo 'a e 'atamai 'e tu'u, pea ko e ni'ihi ('ikai kotoa) e ngāue 'a e 'atamai 'e lava ke toe fakafokifoki ka ta'ofi hono ma'u e 'olokaholo.

'Oku 'i ai e ongo makatu'unga 'e ua 'oku na fakatupu 'a e maumau ki he 'utó kapau 'e ngāuekovi 'aki 'e ha taha e 'olokaholo. 'Uluaki ko e uesia hangatonu 'e he 'olokaholó 'a e sela (cells) fa'unga mo'ui.

'Oku tupunga mei heni e mate 'a e neave 'o e selá (nerve cell) pea mingi e 'utó 'o uesia ai e ngaahi 'ōkani kehe 'o e sinó hangē ko e mafu, pea si'isi'i ai mo e tafe 'a e totó ki he 'uto.

Ko hono uá ko e si'isi'i 'a e vaitamini B1 (thiamine) 'a ia 'oku mahu'inga ki he ngāue 'a e 'uto. Tokolahi e kakai 'oku nau inu 'olokaholo 'o tōtu'a pea ta'etokanga'i 'enau kaí 'o si'isi'i ai e vaitamini B1.

'Ikai ngata ai, 'oku hanga 'e he 'olokaholó 'o uesia e 'aofi 'o e keté 'o faingata'a ai ke ne mimisi e 'ū ivi vaitamini. Kaekehe, ka lahi fe'unga pe vaitamni B1 'e malava ke tolonga ai e faifatongia 'a e 'uto.

Lomipeau
Social Services

 Akihehuo
Aotearoa Tongan Health Workers Association

+64 9 276 6968
athwa.org.nz

**Ko e halafononga
'o e māngalo
(dementia)**

***Ko e Mole 'a e Manatu
(Subjective Memory Loss) 'oku
mo'ua ai e kakai tokolahi he 'enau
hoholo 'o motu'a ange. 'I hono
fakalea 'e taha, ko e angamaheni pe
ia e mole 'a e manatú 'i he faka'au
ke hoholo 'a e ta'u.***

Hoholo Leka Faka'atamai (Mild Cognitive Impairment MCI)

Ka 'i ai ha taha 'oku mo'ua 'i he Hoholo Leka Faka'atamai (Mild Cognitive Impairment MCI) 'oku ne malava pe 'e la 'o fakatokanga'i 'ene 'atamai ngalongalo. Pea malava pe 'e kinautolu 'oku nau feohi vāofī 'o tala 'a e ngaahi liliu 'oku hoko ki ai. 'I he taimi tatau 'oku 'ikai ke fu'u 'asi ha liliu 'oku hoko 'i he 'ene mo'ui angamaheni he 'aho ki he 'aho. Ko kinautolu 'oku uesia he MCI 'oku lahi ange faingamālie kenau mo'ua 'i he māngaló (dementia) fakahoa kia kinautolu 'oku 'ikai ke uesia. 'Oku 'ikai ko e kakai kotoa pe 'oku uesia 'e he MCI tenau mo'ua he māngalo (dementia).

Māngalo Leka (Mild dementia)

Ka 'i ai ha taha 'e uesia 'e he Māngalo Leka (Mild Dementia) 'e malava ke kei mo'ui tau'atāina pe la mo fa'iteliha neongo e palopalema'ia 'ene manatu. Kaekehe, 'oku hanga 'e he hōloa 'ene manatú 'o uesia la he 'aho ki he 'aho - kovi e manatu taimi nounou, fakamoleki ha 'uuni me'a pe hee (lost), liliu e fakafeangai, tākakau ke solova e palopalema, faitu'utu'uni mo e ngaahi ngāue mamafa, faingata'a ke tokanga'i e 'ū mo'ua mo e pa'anga, faingata'a ke fokotu'utu'u pe fakamatala'i lelei 'ene ngaahi fakakaukau. Fa'ahinga 'e ni'ihī 'oku nau toe fefāinga'aki mo e lea, kumi ha ngaahi lea mo tali ha ngaahi fehu'i he taimi 'oku taulōfu'u ai e faingata'a.

Māngalo Palotoloto (Moderate dementia)

Ka fakalalahi e māngaló (dementia) 'o iku mo'ua ai ha taha 'i he māngalo palotolotó (moderate dementia) 'e ki'i lahi ange tokoni mo e poupou 'e fiema'u ke fai ki ai he 'ene mo'ui faka'aho. 'E feinga mālohi ke kei malava 'o fai 'ene ngaahi ngāue faka'ahó mo tokanga'i la he taimi tatau - fakataha ia mo e veiveiua lahi pe kovi e fa'utu'utu'uni, kovi ange manatu, fiema'u ke tokonia la 'i he ngaahi me'a fakafō'ituitui hangē ko e fakatui hono vala, kaukau, telekava mo siofi e ngaahi liliu 'i he 'ene fakafeangai mo e tō'onga.

Māngalo Tōtu'a (Severe dementia)

'I he hoholo ke kovi ange māngaló (dementia) 'e fiema'u 'e la 'oku mo'ua a'í ha ni'ihī kenau fetākinima 'i hono tokoni'i, tauhi mo tokanga'i. 'E kamata ke uesia 'e he māngaló (dementia) e ivi mafeia 'a hono sino - hōloa e ivi faitu'utaki, fiema'u ha taha ke tokoni ki he 'ene ngaahi fiema'u angamaheni, hangē ko e fafanga mo e fakatui hono vala, faingata'a e lue, tangutu, mo e mapukepuke 'ulú ke tu'uma'u, pea a'u ki ha taimi 'e 'ikai lava ke folo ha me'a, mapukepuke tu'uofi mo e tu'umama'ó. 'I he 'ene pehē 'e fiema'u leva ke 'i ai ha taha he fāmilí ke ngāue taimi kakato ki hono tokanga'i, pē ko hono 'ave ki ha nofo'anga 'oku tauhi ai e kau toulekeleka.

Fe’ao mo e māngalo (Living with dementia)

Me’atokoní (Nutrition)

‘E lava pe ‘e he me’atokoni ‘oku ke kaí (tautautefito ki he me’akai lelei pe Mediterranean diet) ke ne holoki e faingamālie ke hoholo ai e ‘atamaí mo kei tauhi ho sinó ke mo’ui lelei neongo kapau ‘oku ke mo’ua he māngalo (dementia). Ko kinautolu ‘oku mo’ua he māngaló (dementia) ‘e ‘alu pe taimí mo e mole atu ‘enau pōto’i feime’atokoní mo mo’ungaloa e kaí mo e inu. ‘E fakatu’utāmaki ka nau ngāue’aki e sitou, faingata’a mo e ō ki he falekoloá mo hono fa’o e fakatau. Ka ‘i ai ha taha māngalo (dementia) ‘oku nofo tokotaha ‘e tokoni lahi ka teuteu’i pe ‘ene me’atokoní kimu’a (‘e he fāmilí pe maheni, pe ‘omai pe mei falekoloa kuo ‘osi maau, pe Meals on Wheels) ke fuofuolaa atu ‘ene nofó ‘i ‘api.

Tauhi Mahaki (Personal Care)

Ko e tauhi mahaki, kau ai e foo, kaukau’i mo e fakatui e valá ko ha tupu’anga angamaheni ia ‘o e mo’ui taililí ki he kakai ‘oku mo’ua he māngaló (dementia) pea mo honau kau tauhi. ‘Oku lahi ‘ene hoko ki he kakai māngaló (dementia) ke mole meia kinautolu ‘a e manako ‘i ha me’a, pe ‘ikai ke toe manatu’i ha me’a, pe ngalo e mo’ui haisini. Neongo ‘e lava ke fakatupu hoha’a eni ki he kau tauhi mo e fāmilí ‘oku mahu’inga e feinga ke fakapapau’i ‘a e ngaahi tupu’angá mo fakakaukau’i ha founga ke fakalelei ‘aki telia na’a hoko ha kee pe vātamaki.

Nifo Mo’uilelei (Dental health)

Ko e mahaki’ia e nifó ‘e lava ke fakatupu langa, puke pe fasimanava - pea kaungakovi foki ki he ‘atamaí mo e tō’onga mo’ui. Tokolahi e kakai ‘oku nau feinga ke tauhi honau nifó ke mo’ui lelei ‘o a’u ki ha’a nau vaivai pea ko e fu’u ngāue lahi faufaua ia. Tauhi e tokotaha māngaló (dementia) ke fakasi’isi’i ‘ene ma’u e me’akai melie, pea kai ha fo’i fua’iakau hili

e ma’u me’atokoní mo faka’ai’ai ke inu e vai ‘ata’ataá ke lahi. Ka fiema’u ha tokoni ki hono fufulu hono nifó ngāue’aki ha polosi ‘uhila he ‘oku fakanonga ange ia. ‘Oku mahu’inga ke ke fakamatala’i ki ai ke ne mahino’i ‘a e me’a ‘oku teu ke fai ki a’i kapau ‘oku ongo’i taililí he taimi ka fakahoko ai. Fakahā ki he toketā nifó ke ne ‘ilo ha taimi ‘e kamata ‘asi ai e māngalo (dementia), pea feinga ke tauhi ma’u pe ‘ene ‘apoinimeni nifo.

Too (Falls)

Ko kinautolu ko ia ‘oku uesia faka’atamaí (cognitive impairment) ‘oku lahi taha ‘enau fa’a too (fall), fakahoa ki he kakai kehé. Taimi ‘e ni’ihi ‘oku tupunga ‘ene hokó mei he ‘ikai sai ‘enau faitu’utu’uni (hangē ko e lue fakatovave ‘i ha feitu’u). Mahalo pe ko e tupunga mei he lahi ‘ene ma’uhalá, ‘o ‘ikai ke ne lava ai ‘o tala ‘oku ‘i ai ha sea ‘i hono tu’á, pe ma’uhala ki he liliu e lanu ‘o e kāpetí ko e lēvolo hoko ia ‘o e siepú ke manga ki ai. Tokanga ma’u pe ki he ngaahi me’a te ne fakatupu ha fakatu’utāmaki hangē ko ha fala ‘oku manumi na’a humu ai, pe ha vai ‘o hekea ai. Ko e langa va’é mo e tui e sū ‘oku ‘ikai sai (ngaahi fu’u silipa motu’a) ‘e malava ke hoko ai ha too (fall).

Mohe (Sleep)

‘Oku angamaheni pe hono hoha’asia ‘e he māngaló (dementia) ‘a e mohe. Konga e palopalema ní ko e tupu

mei he fokoutuá ‘iate ia, ka ‘oku mahu’inga ke toe vakai’i pe ‘oku toe ‘i ai ha me’a kehe ‘oku ne fakatupu. Ko e felāngaakí ‘oku kovi ange he taimi po’uli pea mahalo ko e ‘uhinga ia ‘oku fa’a ‘ā fuolaa ai ha taha.

Kapau ‘oku ‘ikai hā mai ha fa’ahinga palopalema fakasino, manatu’i e ‘uuni me’a ni:

- Ko e kau vaivaí ‘oku malava ke lahi ange ‘enau mohe’ā mo ta’efiu he mohe.

- Feinga ke fakasi’isi’i e mohe ‘aho, ‘ā he taimi tatau he pongipongi kotoa, hū ki tu’a ‘o fai ha ki’i fakamālohisino.

- Fakamama’o mei he inu ‘oku ‘i ai e kafeini (caffeine) hili ‘a e kaiho’atā kaepehē ki he ifi tapaká mo e inu ‘olokaholó he efiāfi.

- Fakapapau’i ‘oku fakapōpō’uli lelei ‘a loki mo nonga pea toki ngāue’aki pe ki he mohe (pe fakafiefia).

- Fakapapau’i ‘oku mo’ui ‘a e ‘ū me’angāue fakatokanga filí (alarms) ke ‘ilo ‘e he tauhi’i pe ‘oku fē ‘ā e tokotaha ‘oku māngaló (dementia) mo ‘ene me’a ‘oku fai.

‘Oku mātu’aki faingata’a mo fakaongosia ki he tauhi’i kapau ‘e toutou hoha’asi ‘ene taimí mohe. Vakai’i ha taha ‘oku falala’angá ke nofo mo e tokotaha māngalo (dementia) mo ‘i ai ha feitu’u mavahe ke mohe lelei ai. Ko e tauhi fakataimí pe respite care (‘i he fale tauhi vaivai pe falemahaki) ‘oku nau faka’atā e tokotaha tauhi’i ke mohe ke fiu kapau ‘oku si’isi’i ‘ene taimi mohe.

Palani ki ho kaha'u

Ko e māngaló (dementia) ko ha fokoutua 'oku māmālie 'ene hokó pea 'oku 'ikai hano faito'o. Ko hono pangó 'oku hoholo ai mo e manatu, faitu'utu'uni, fetu'utaki, mo e ivi faka'uhinga me'á 'i he 'alu 'a e ta'ú ke motu'a. 'Oku 'uhinga eni 'e 'i ai pe taimi 'e 'ikai ai ke ke lava 'o faitu'utu'uni pe fakamatala'i mahino ho'o ngaahi fiema'u.

Takehe, 'oku 'ikai 'uhinga ia 'oku 'ikai ha'o toe kaunga ki hono fokotu'utu'u ho kaha'u. Ko e vave ange hono palani ko e maau mo faingofuá ange ia. 'E lava ke ke fokotu'utu'u e founga tauhi te ke fiema'u ke fakahoko kia koe 'i he kaha'ú he taimi 'e 'ikai ai ke ke lava 'o mo'ui pe 'iate koe.

Sivi Fakafaito'o ke ma'u e fakafuofua

Kiimu'a pea ke fai e 'uuni me'a ni hili hono fakapapau'i 'oku ke mo'ua he māngaló (dementia) 'uluaki sio ki ho'o toketā ke ne sivi 'a e tu'unga 'oku 'i ai ho'o fakakaukaú mo e faka'uhinga me'a. Ko hono 'uhingá ke fakapapau'i 'oku ke kei malava pe 'o faitu'utu'uni 'i he 'ū 'ēlia ko eni:

Tohituku (Will)

Ko e taimi eni ke ke vakai'i ai 'oku maau ho'o Tohituku,

pea ke fakahā mahino ko hai te ne tokanga'i ho'o pa'anga, kelekele, mo e 'ū koloa kehe. Fekumi ki ha taha fale'i fakalao lelei ke fakapapau'i 'oku tuha mo mahu'ingamālie ho'o Tohituku. Kapau 'oku hōloa e tu'unga 'oku 'i ai ho'o fakakaukaú 'e malava 'i ha taimi ke mole meia koe 'a ho ivi mafeia ke fakahoko ha liliu ki ho'o Tohituku.

Ko e 'uhinga ia 'oku fiema'u ai ke fei mo feinga'i ke tūkungamālie he taimi ni! Fakapapau'i 'oku 'ilo 'e kinautolu 'oku mou nofó 'a e feitu'u 'oku tauhi ai ho'o Tohituku, pea mo e loea na'a ne fa'u mo fakamā'opo'opo. Mahalo pe na'a tokoni ke 'ai ha tohinoa 'o hiki kotoa ai. 'E malava ke tokoni atu heni 'a ho'o loea, Public Trust, Citizens' Advice Bureau, Community Law Centre pe ha va'a 'o e Dementia NZ.

Ngaahi Me'a Fakapa'anga (Financial Matters)

'E mātu'aki tokoni ka fokotu'utu'u ke maau ho'o 'ū me'a fakapa'anga. 'Oku angamaheni hono fai eni ke ma'ama'a ange ai ho'o mafasiá kapau 'oku 'i ai ha'o 'ū 'akauni kehekehe pe ha'o 'ū 'inivesimeni.

Mahalo 'e faingofua ange ke fakatahataha'i kotoa mai ho'o pa'angá ki ha 'akauni pe 'e taha pe ua. Fakapapau'i 'oku mo kaungā fakamo'oni ai mo ha taha (kapau 'oku 'i ai hao hoa) koe'uhí ka 'ikai ke ke toe lava 'o tokanga'i 'a e 'akauní pea ko ho'o hoá leva 'e mafai ki ai.

Talanoa ki ai mo e tokotaha 'i he pangikē 'oku ne tokanga'i ho'o 'akauní ke tokoni atu kia koe ki hono fokotu'utu'u (kau ai e palani ki ho'o kaati pangikē mo e fefakahū'aki pa'anga 'Initaneti).

'I he kamakamata ke 'asi e māngaló (dementia) 'e 'ikai fiema'u ia ke ke tukuange kotoa e ngaahi totonu ki ho'o 'ū me'a fakapa'anga, pea mahalo na'a fakapotopoto ange ke fokotu'u pe ha ki'i me'a fakatokanga fili (warning system) telia na'a ngalikehe ha 'asi ha feinga toho pa'anga 'o tatau ai pe pē ko koe pe ko ha taha kehe.

+64 9 276 6968
athwa.org.nz

Kaivai
Clinical Services

Tohi Fakalao Mafai Fakamaau'anga (Enduring Powers of Attorney - EPOA)

Hili hono fakapapau'i 'oku ke mo'ua 'i he māngaló (dementia) 'oku mahu'inga ke ke fili ha taha ke foaki ki ai e mafai ko e faitu'utu'uni ma'au 'i he kaha'ú he taimi 'e 'ikai ai ke ke toe malava 'o fai e ngaahi tu'utu'uni ko ia. 'E fiema'u ke ke sio ki ha loea ke ne fatu 'a e 'ū tohi fakalao mafai fakamaau'anga (Enduring Powers of Attorney).

'E 'eke atu 'e he loea ko hai 'oku tuku ki ai ho'o falalá ke ne faitu'utu'uni ma'au, pea ke vakai'i fakalelei 'oku maau ho'o fili ki he tokotaha ko ia. Te ke lava 'o fili ha taha pe 'i ho fāmilli, pe hao maheni, pea ka 'ikai pea ke fili ha taha ko e paletu'a ki he tokotaha ko iá kapau 'e 'ikai ke ne toe fakafofonga'i koe.

Ko e tohi fakalao mafai fakamaau'anga (Enduring Powers of Attorney) 'e 'ikai lava 'o ngāue'aki kae 'oua leva kuo sivi koe 'e ha toketā ke 'ilo 'oku 'ikai ke ke kei malava 'o faitu'utu'uni 'iate koe pe. Ko e toki taimi ia 'e hoko atu ai e tokotaha na'a ke filí 'a e faitu'utu'uni. Pea neongo iá 'e kei fiema'u pe ke fakapapau'i 'oku ne fai e tu'utu'uni ki he lelei 'a'au.

'Ikai ngata aí ka te ne kei fakahā atu pe kia koe 'a e ngaahi me'a ke me femahino'aki ai, koloa pe 'oku ke kei malava 'o mahino'i. 'E fiema'u ke ke tauhi 'a ho'o tohi fakalao mafai fakamaau'angá (Enduring Powers of Attorney) 'i ha feitu'u malu pea 'oange ha tatau ki he tokotaha ko ia na'a ke fili ko ho'o fakafofonga. Hiki ia 'i ho'o tohinoa.

'I he malumalu 'o e lao (The Protection of Personal and Property Rights Act), 'oku 'i ai e kalasi tohi fakalao mafai fakamaau'anga (Enduring Power of Attorney) 'e ua:

1. Tohi Fakalao Mafai Fakamaau'anga ki he Koloa (Enduring Power of Attorney for Property)

Ko e tokotaha ko ia (pe ni'ihi, he 'oku malava pe ke vahevahe), na'a ke filí ko la te ne tokanga'i e kotoa ho'o 'ū me'a fakapa'angá mo e koloa, kau ai ho'o 'ū pisinisi, mo fakapapau'i 'oku maau mo tūkungamālie 'a e me'a kotoa. Te ne totongi ho'o 'ū mo'uá mo tokanga'i ho'o pa'anga hūmai. 'E fiema'u ke ne toka'i 'a e ngaahi me'a 'oku ke faka'amuá mo ho'o fiema'ú 'i he taimi te ne fai ai ho loto.

Tohi Fakalao Mafai Fakamaau'anga Tauhi mo e Pa'anga (Enduring Power of Attorney for Personal Care and Welfare)

Ko e tokotaha ko ia ('oku malava ke tokotaha pe) na'a ke filí ko la te ne tokanga'i 'a e ngaahi tu'utu'uni kotoa pe fekau'aki mo ho'o pa'anga, ka mei he taimi pe 'e 'ikai ke ke toe lava ai 'o faitu'utu'uni 'iate koe.

'E tefito pe taimi ko iá mei he tu'unga 'oku 'i ai ho'o māngalo (dementia), kā 'e fiema'u ke 'osi fakahoko 'e ha toketā hono sivi koé ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke ke toe malava 'o faitu'utu'uni 'iate koe pe. 'E hoko eni ke ne malu'i ai koe mei ha taha 'e kaunoa'ia kimu'a pea ke fiema'u ia.

Ka 'oku ke fie'ilo lahi ange ki he tohi fakalao mafai fakamaau'anga (Enduring Powers of Attorney) talanoa ki ai mo ho'o loea pe Pacific Trust, Community Trust Centre pe ha tokotaha ngāue mei he Dementia NZ.

2. Tohi Tauhi Fakalao (Advance Care Directive)

Ko e tohi ko ení 'oku fekau'aki ia mo e palani ma'au ke ngāue'aki 'i he tātāiku ho'o mo'ui. Ko e fakamatala 'i he tohi ko ení 'e fiema'u ia ke vahevahe ke 'ilo ki ai ho fāmilli pe maheni pe ko ho'o toketā pe ko ho'o kau tauhi.

Ko ha tohi tauhi fakalao (Advance Care Directive) 'e mātu'aki mahu'inga ia tautautefito 'i he taimi 'e uesia lahi ai e fetu'utakí 'i he faka'au ke kovi ange tu'unga ho'o mo'ui. Ko e palaní 'e malava ke kau ai ha me'a pe 'e mahu'inga kiate koe mo lelei ki ho'o mo'ui.

'E tokoni lahi ia ki ho'o kau tauhi ke hiki 'i ha pepa 'a e ngaahi me'a na'a ke fiema'u ke faí pea mo hu'i atu ai ha ngaahi mafasia 'i hono fakakaukau'i ha tu'utu'uni ke fai ki ai. Kapau 'oku 'i ai ha'o EPOA for Welfare ko e tokotaha na'a ke filí 'e tokoni ki hono fakapapau'i 'oku fakakakato ho'o ngaahi faka'amu.

'E malava pe ke hiki 'a e palaní 'i ha pepa 'o tauhi 'i ha feitu'u 'oku malu mo manatu'i ngofua. Fakahū ia 'i ho'o tohinoa! 'Oku 'ikai fiema'u ia ke fa'u 'i ha fōtunga pau, kā 'e malava ke faingofua ange ka 'ohifo ha tatau mei he www.advancecareplanning.org.nz koe'uhi ke ke mahino'i 'a e fakakaukau 'o e me'a te ke fiema'u ke hiki.

'Ākihehu

Aotearoa Tongan Health Workers Association

SOCIAL
SERVICES

COMMUNITY
PARTNERSHIP

CLINICAL
SERVICES

MENTAL
WELLBEING
SERVICES

P: +64 9 2766968 | E: info@athwa.org.nz | W: www.athwa.org.nz
25 Princes Street, Otahuhu PO Box 22336, Otahuhu, Auckland 1640